

DRŽAVNI ARHIV U TRSTU* (ARCHIVIO DI STATO DI TRIESTE)

*Danilo Klen
Rijeka*

Arhiv je ustanovljen godine 1926. Za vrijeme kraljevine Italije odnosno do 1945. g. njegova se nadležnost protezala na Trst, Istru, Rijeku, Goričku i Videm.

Već je između 1904. i 1906. godine, dok je Trst pripadao Austriji, c. k. Namjesništvo za Primorje ispitalo umješnost osnivanja posebnog arhiva u Trstu i stavilo o tome prijedlog Ministarstvu unutarnjih poslova u Beču.

Trst je u XIX st. pod Austrijom bio upravno-politički i pomorski centar za Istru a neko vrijeme u XVIII st. i za cijelo Hrvatsko primorje i Rijeku. Kao glavna austrijska pomorska luka za trgovinu održavao je veze s cijelim tadašnjim poslovnim svijetom. Prema njemu gravitirala je cijela istočna obala Jadrana a u zaleđu Slovenija te preko nje znatan dio austrijskih zemalja.

Zbog navedenih razloga nalazi se u spisima raznih tršćanskih državnih organa i ustanova sve do 1945. g. mnogo važnih podataka za prošlost naših krajeva. Otuda važnost ovog arhiva za naša povijesna istraživanja.

Jedan dio arhivalija, koje su izvorno nastale na današnjem našem državnom području, a koje su se nalazile u tom Arhivu, vraćen je nakon drugog svjetskog rata jugoslavenskim arhivima.

I

Za proučavanje austrijske merkantilističke politike i takvih tendencija u našim krajevima važan je arhivski fond „**C. k. Vrhovne trgovačke intendance za trgovačku provinciju Primorja**“ (**C. r. Suprema Intendenza Commerciale per la Provincia mercantile del Litorale**). Ta je Intendencia djelovala od 1748. do 1776. godine na području Akvileje, Trsta, Rijeke, Bakra, Kraljevice, Senja i Karlobaga. Arhivalna masa sastoji se od preko 900 svežnjeva spisa i brojnih registara.

Ma da je 1776. godine iz nadležnosti Intendance u Trstu izdvojeno hrvatsko-ugarsko područje Rijeke i Hrvatskog Primorja a novi organ u Trstu dobio ime **C. k. Gubernij Trsta, (C. r. Governo di Trieste, od 1782. do 1791. C. r. Governo di Trieste, Gorizia e Gradisca)** — ipak su fondovi tog organa i nadalje važni za naša

* **Archivio di Stato di Trieste**, via Lamarmora 17. Uredovno vrijeme od 8,30 do 13,30, osim subota, blagdana i ljetnog odmora. Čitačima stoji na raspolaganju i dobro opremljen fotolaboratorij.

istraživanja zbog neraskidivih ekonomskih veza koje su postojale. Guberniji je djelovao do 1809. godine. Njegovi spisi obuhvaćeni su u više od 1200 svežnjeva i registara.

Događaji izazvani Napoleonovim ratovanjem, propašću Mletačke republike, promjenama granica između 1797. i 1813. godine doveli su do osnivanja nekih državnih organa kojih se arhivski fondovi čuvaju još uvijek u Tršćanskom državnom arhivu. To su: „**C. k. vladina delegacija za bivšu mletačku Istru (C. r. Delegazione di Governo per l'Istria ex Veneta in Capodistria)** (1797-1804); zatim „**C. k. okružni kapetanat za Istru**“ (C. r. **Capitanato circolare dell'Istria**) (1804-1805). Za francuske vladavine djelovao je od 1805. do 1806. g. **Privremeni Gubernij (Governo Provvisorio)**, a od 1806. do 1809. „**Prefektura za bivšu mletačku Istru u Kopru**“ (**Prefettura dell'Istria (ex veneta) in Capodistria**). U Tršćanskom arhivu nalaze se iz francuskog perioda još i „**Intendanca za Istru**“ (**Intendenza dell'Istria in Capodistria**) (1810-1811) i „**Koparska poddelegacija**“ (**Subdelegazione di Capodistria**) (1811-1813).

Pošto je Austrija po prestanku francuske okupacije obnovila svoje organe vlasti nastavio je svojim djelovanjem u Trstu C. k. Gubernij za Primorje, **I. r. Governo per il Litorale**, od 1814 do 1850. g, a zatim „**C. k. Namjesništvo za Primorje**“, **I. r. Luogotenenza per il Litorale in Trieste**, od 1850. do 1918. g. Do konačnog odvajanja hrvatsko-ugarskih krajeva i Rijeke u administrativno-političkom pogledu tršćanski je Gubernij bio i opet nadležan i za te krajeve. Dio tih spisa ustupljen je kasnije Riječkom Guberniju. U ta dva organa odvojeni su spisi Predsjedništva od općih spisa. Spisi Predsjedništva sadržani su u 367 svežnjeva spisa i 116 svezaka. Njihov sadržaj odnosi se na političke i upravne izbore, personalna pitanja, društva, štampu, kazalište, policiju i javnu sigurnost itd. Obuhvaćaju i nešto spisa Predsjedništva Tršćanskog gubernija od 1779. do 1809. godine. Odvojeno su držani i spisi (Pr.I) iz razdoblja od 1916. do 1918. g. koji su se odnosili na djelovanje političke policije. Rezervirani predsjednički spisi za razdoblje od 1815. do 1916. sadržani su u 11 kutija i 2 sveska. Opći spisi nalaze se u više od 6100 svežnjeva i 685 knjiga. Sadržajem se odnose na: rudarstvo, šume, vodne spise, industriju i trgovinu, zdravstvo, javne radove, računovodstvo, osnovne i srednje škole, državljanstvo, dobrotvorne ustanove, bogoštovlje, općine i pokrajine.

Za upoznavanje gospodarskih prilika poslije ukidanja feudalnih odnosa, naročito na selu i u poljoprivredi, važni su spisi nastali djelovanjem **Pokrajinskih komisija za zemljišno rasterećenje za grofoviju Goricu i Gradišku, markgrofoviju Istru za grad Trst i njegovo područje (1850-1853), (I. r. Commissioni provinciali per l'esonero del suolo per la Contea principesca di Gorizia e Gradisca, e per il Margraviato d'Istria e la città di Trieste e suo territorio)**, - kao i onih komisija koje su pod drugim nazivom nastavile taj rad do 1914. godine. Taj fond obuhvaća više od 1700 svežnjeva spisa i 68 registara. Posebno treba istaknuti „**C. k. Pokrajinsku komisiju za alodijalizaciju feuda za Primorje u Trstu**“, (**I. R. Commissione provinciale per l'allodializzazione dei feudi per il Litorale in Trieste**). Ona sadrži vrlo brojne dokumente i registre iz ranijeg vremena koji se odnose na feude u Istri i na Goričkom (1520-1914). Obuhvaća 25 svežnjeva i 12 registara.

Za proučavanje političkih prilika ne samo Trsta već i bližeg i daljeg susjedstva važan je, iako vrlo manjkavo sačuvan, arhivski fond „**C. k. Direkcija policije u Trstu**“, (**I. R. Direzione di Polizia in Trieste**). Za razdoblje od 1814. do 1918. godine sačuvalo se svega 520 svežnjeva spisa i 196 registara. Naročito su manjkave arhivalije novijeg razdoblja. Spisi koji su se odnosili na društva, štampu i kazalište izvorno su sačinjavali posebnu seriju.

Također je nepotpuno sačuvan arhivski fond „**C. k. Savjetništva Namjesništva za grad Trst i njegov teritorij**“ (**I. r. Consiglierato di Luogotenenza per la città di**

Trieste e Territorio). U njemu nedostaju potpunoma spisi Predsjedništva. Opći spisi obuhvaćaju 1257 svežnjeva i 225 registara.

Značajan je za nas i arhivski fond „**Kr. civilnog Komesarijata za grad Trst i Teritorij**“ (**R. Commissariato Civile per la città di Trieste e Territorio**), kojega se spisi odnose na razdoblje 1919. do 1922. godine. Sačuvani kabinetски spisi sadržani su u 5 svežnjeva, 17 kutija i 24 registra.

Zbog prekluzivnog roka od 50 godina koji ne dopušta pristup mlađim spisima tek se postupno otvara istraživaču vrlo važan za nas arhivski fond „**Kr. prefekture za tršćansku pokrajinu**“ (**R. Prefettura della provincia di Trieste**), kojega spisi teku sve do 1945. godine.

„**C. kr. Okružni kapetanat u Gorici**“ (**I. R. Capitanato Circolare Gorizia**), (1814-1860) i „**C. k. Kotarski kapetanat u Gorici**“ (**I. R. Capitanato Distrettuale in Gorizia**) (1860-1918) vrlo su nepotpuno sačuvani kako u spisima tako i u registrima. Od Predsjedništva ostalo je svega 15 svežnjeva i 20 registara, a od općih spisa 91 svežanj i 712 registara. Među spisima ima i vrlo starih počev od 1638. g.

Za povijest razvitka pomorstva na našoj obali i u Jadranu uopće vrlo je važan arhivski fond „**C. k. Pomorski Gubernij u Trstu**“ (**I. R. Governo Marittimo in Trieste**) (1850-1918) te „**Kr. Pomorski Gubernij u Trstu**“ (**R. Governo Marittimo in Trieste**) (1918-1923). Prvo spomenuti bio je do 1866. g. nadležan i za Veneciju a do 1870. g. i za Rijeku te Hrvatsko Primorje. Spisi Predsjedništva sadržani su u 112 svežnja i 34 knjige za razdoblje 1891. do 1923. g. Opći spisi pohranjeni su u 1097 svežnjeva i 454 registara.

Neke specifične ekonomske podatke mogu pružiti i spisi „**C. k. Ureda za odmjeru taksa**“ (za Primorje), **I. R. Ufficio di commisurazione tasse (per il Litorale)** od 1870 do 1918. godine, odnosno za vrijeme od 1918 do 1923. **R. Ufficio di commisurazione tasse (per la Venezia Giulia)**. Taj fond obuhvaća 756 svežnjeva i 630 registara. Ima nekih registara i iz vremena poslije 1851. godine.

Za proučavanje pravnih odnosa i prilika i u našim krajevima važni su spisi raznih sudova koji su imali sjedište u Trstu. „**Apelacioni sud za Primorje**“ (**I. r. Tribunale d'Appello per il Litorale**) (1850-1918) a zatim od 1918. do 1922. g. **R. Tribunale d'Appello per la Venezia Giulia in Trieste**. Spisi predsjedništva (1850-1920) sadržani su u 1519 svežanja i 185 svezaka obuhvaćaju i spise ranijeg apelacionog sudišta u Celovcu nadležnog nad Primorjem od god. 1782. (**K. k. Innerösterreichische kustenländische Appellationsgericht in Klagenfurt**). Spisi civilnog postupka (1850-1920) pohranjeni su u 827 svežnjeva i 248 svezaka, dok kazneni procesi u istom razdoblju obuhvaćaju 203 svežnja te 74 registra.

„**C. k. Civilno-kazneni pokrajinski sud**“ (**I. R. Giudizio Civico-Provinciale e Tribunale Criminale**) (1767-1850), kasnije **Tribunale Provinciale in Trieste** (1850-1922), sadrži spise predsjedništva (1827-1922) u 701 svežnju i 78 svezaka, tzv civilne spise u 3542 svežnja u 823 svezaka, kaznene procese u 2463 svežnja i 359 svezaka te političke procese (1852-1917) u 58 svežnjeva.

„**Industrijski sud u Trstu**“ (**Tribunale industriale in Trieste**) sadrži spise od 1908. do 1922. g. u 12 svežnjeva i 19 registara.

Nije bez značenja za naše krajeve i „**C. k. Mjenbeno-trgovački sud i pomorski konzulat u Trstu**“, **I. R. Tribunale Cambio-Mercantile e Consolato di Mare** (1723-1850), kasnije **Tribunale Commerciale e marittimo in Trieste** (1850-1929) sa spisima Predsjedništva (1846-1922) u 50 svežnjeva i 46 svezaka, općim spisima (trgovački sporovi, stečajevi i zapljene, rasprave ostavština, skrbništva, trgovačke firme itd) za razdoblje 1774-1922 u 2690 svežnjeva i 497 registara. Posebnu zbirku čine oporuke trgovaca, koja je nepotpuna, u 8 svežnjeva i 6 registara.

„C. k. Više državno tužilaštvo za Primorje, I. R. Procura superiore di Stato per il Litorale (1850-1918) kasnije R. Procura superiore di Stato per la Venezia Giulia (1918-1922) sadrži također interesantne spise za kazneno postupanje u 408 sveznjeva i 69 svezaka.

Vrlo je vrijedna **Zbirka notarskih spisa**, koja je nekad bila sastavni dio Pokrajinskog suda u Trstu. Ti su spisi nastali između 1680 i 1927. godine a sadržani su u 852 sveznja i 983 knjige. Među njima ima i akata notara iz Kopra, Pirana, Novigrada, Voloskog a poslije 1918. godine i iz Postojne i Senožeča. Zbirka testamenata odnosi se na godine 1638 - 1924. i obuhvaća 5783 oporuke.

U Trščanskom arhivu nalaze se pohranjeni i neki vrlo važni rukopisi i kodeksi. Među njima se ističe skupina od 14 svezaka „**Vrsarskih spomenika**“, **Ursariae Monumenta**, koja sadrži prijepise brojnih dokumenata od 10 st. dalje, među kojima se nalazi i poneki izvornik. Taj katastik bivšeg feuda porečkog biskupa važan je ne samo za Vrsar već i za ostalu Istru. Za cijelu Istru važan je i rukopis „**Thesauri Claritas**“, koji potječe iz XIV st. a sadrži regeste isprava koje su se nekad nalazile u arhivu Akvilejskog patrijarhata kojega se svjetovna vlast protezala preko većeg dijela Istre sve do početka XV st. Zbog istog razloga, jer su i Gorički grofovi držali osim tzv. Pazinske grofovije i druge posjede u Istri, važna su dva diplomatara i to: „**Görzisch-tyrolisches Diplomatar 1228-1340**“ i „**Diplomatarium görzischer Urkunden aus dem XIV Jahrhundert**“.

II.

U Trstu se pored Državnog arhiva nalazi i **Diplomatički arhiv (Archivio diplomatico)** u sastavu **Gradske knjižnice (Biblioteca Civica-Piazza Hortis)**. U tom se arhivu čuvaju brojni rukopisi i kodeksi te isprave važni za povijest Istre i Trsta. Ističu se brojni rukopisi istarskih statuta (Pirana, Poreča, Novigrada, Labina, Grožnjana i drugih).

Značajne rukopise i arhivalije koji se odnose na Istru drže dva povijesna društva koja imaju sada sjedište u Trstu. To su: „**Minerva**“, koje se članovi bave uglavnom poviješću Trsta i „**Società Istriana di archeologia e Storia Patria**“; ovo posljednje ima sjedište u Državnom arhivu u Trstu.

Za povijest XIX i XX st. naših krajeva važni su i arhivski fondovi koji se čuvaju u dva velika trščanska poduzeća: u „**Lloyd Triestino**“ i u „**Assicurazioni Generali**“.

Za nas važan je i arhivski fond Trščanskog kaptola i Trščanske biskupije (sa dijelom arhiva Novigradske biskupije) te privatne zbirke: Antonio Marussi, Rinaldo Crasnich, Mario Stock te „**Fondazione Scaramangà**“

LITERATURA:

1. F. S. P e r r o n i , Gli archivi del Risorgimento nella Venezia Giulia, Aquila, Vecchioni, 1923.
2. F. S. P e r r o n i , Nuovi sviluppi del R. Archivio di Stato di Trieste, Archeografo Triestino, vol. XLII, str. 306-308.
3. L'Archivio di Stato in Trieste, Ad Alessandro Luzio gli Archivi di Stato Italiani - Miscellanea di studi storici, vol. II, Firenze, 1933.
4. F. S. P e r r o n i , Descrizione di Codici pervenuti all'Archivio di Stato di Trieste dall'Archivio di Stato e Corte di Vienna, Memorie storiche forogiuliesi, Udine a. XVIII, 1922, str. 290-292.
5. L'ordinamento delle carte degli Archivi di Stato italiani. Manuale storico archivistico, Roma, 1910.
6. Felice P e r r o n i , Inventario Generale delle carte conservate nel R. Archivio di Stato di Trieste, Trieste, 1933.